

Ole Michael Selberg

«Jeg kjenner dem (?) / de (?) som bor der»

Språk forandrer seg, men med vekslende resultat. Utviklingen fører ikke alltid til større funksjonalitet, slik mange synes tilbøyelige til å tro – resultatet kan også bli det stikk motsatte! Ad naturlig vei har vi f.eks. i bøyningen av de personlige pronomener i norsk riksmål/bokmål (heretter kalt RM / BM) fått *deres* som eiendomsform både til *de* (3. p. pl.) og til *dere* (2. p. pl.). Dermed er det oppstått et sammenfall som savner motstykke ikke bare i nynorsk (*dykkar* : *deira*), dansk (*jeres* : *deres*) og svensk (*er, ert, era* : *deras*), men også stort sett i norske målføre.

Dette sammenfallet kan i visse tilfeller gjøre det nødvendig å ty til stilistisk mindre heldige omskrivninger for å forhindre tvetydighet. Et eksempel på det er det kjente bibelverset om himmelens fugler (Matt. 6.26), som lyder slik i den reviderede oversettelsen av 1930: «Se på himmelens fugler: De sår ikke, de høster ikke, de samler ikke i lader, og eders himmelske Fader før dem allikevel.» I den nye oversettelsen av 1978, der *I, eder, eders* er skiftet ut med *dere, deres*, har verset fått følgende ordlyd: «Se på fuglene under himmelen! De sår ikke, de høster ikke og samler ikke i hus, men den Far dere har i himmelen, gir dem føde likevel.»

Mindre sjenerende i funksjonell henseende enn homonymien *deres* (2. p. pl.) : *deres* (3. p. pl.) er antagelig RM / BMs manglende skjelning mellom subjektsform og objektsform (oblikv form) i 2. p. pl.: *dere ser meg* : *jeg ser dere* – skjønt det må medgis at spørsmålet «gleder dere dere?» ikke klinger fullt så bra på riksmål som på nynorsk («gleder de dykk?»), dansk («glæder I jer?») eller svensk («glæder ni er?»).

Dersom vi ser bort fra *den, det*, som i RM / BM, likesom i dansk og svensk, brukes ved referanse til ikkepersoner, finner vi at RM / moderat BM ved alle andre personlige pronomener enn *dere* skjelner mellom en subjektsform og en oblikv form (objektsform):

entall	subj.	oblikv	flertall	subj.	oblikv
1. pers.	<i>jeg</i>	<i>meg</i>	1. pers.	<i>vi</i>	<i>oss</i>
2. pers.	<i>du</i>	<i>deg</i>	2. pers.	<i>dere</i>	<i>dere</i>
3. pers.	<i>han</i> <i>hun</i>	<i>ham</i> <i>henne</i>	3. pers.	<i>de</i>	<i>dem</i>

I andre varieteter av norsk kan denne subjekt / oblikv-distinksjonen være mindre fremtredende. En del målføre har f.eks. skillet bare i 1. og 2. p. sg. Begrenser vi oss til 3. person, finner vi at standard nynorsk (NN) inntar en mellomstilling mellom RM / moderat BM på den ene side, og de mest ekstremt nøytraliserende dialektene på den annen side, idet det i 3. p. sg. m. har enhetlig *han* som i mye talemål (vi ser bort fra den tillatte, men sjelden brukte formen *honom*), i 3. p. sg. f. enten enhetlig *ho* eller differensiert *ho* : *henne*, og i 3. p. pl. enhetlig *dei*, svarende til tilstanden i dialektene, der det også bare opptrer én form (*dei, di* eller *dem*).

Utenfor de normerte skriftspråkene RM / BM og NN står de enklitiske (trykk-svake) formene av de personlige pronomener i 3. person sg: *så 'n meg?* : *jeg så 'n, så 'a meg?* : *jeg så 'a*. De er alminnelige i talespråket ('n i folkelig talemål og til dels

også i familiære varianter av det talte riksmål, 'a vel kun i folkelig talemål), men forekommer i skrift stort sett bare i gjengivelse av replikker. Som det fremgår av eksemplene, har de ingen egen avhengighetsform.

RM/ BMs insistering på distinksjonen mellom subjeksform og oblikv form i 3. persons pronomener er til dels ikke uproblematisk for språkbrukerne. BM tillater riktignok, i motsetning til RM, enhetlig *han* istedenfor det oblikve *ham* (*han kjenner meg : jeg kjenner han*), men en tilsvarende bruk av enhetlig *de* (*jeg kjenner de : de kjenner meg*) eller *dem* (*jeg kjenner dem : dem kjenner meg*) faller utenfor både RM og BM.

Spesielt stor usikkerhet, også blant språkbrukere som generelt ikke finner det vanskelig å holde subjeksform og oblikv form fra hverandre (*de kjenner meg : jeg kjenner dem*), volder erfaringsmessig setninger av typen *vi tenner lys for dem som gråter* eller *tenk på dem som kommer etter oss*. Her oppstår det øyensynlig en konflikt mellom mange språkbrukeres intuisjon og det de oppfatter som grammatikkens regler. Spørsmålet om subjeksformen *de* er akseptabel i slike setninger, hører til gjengangerne i språkspalter og bøker om korrekt språkbruk.

Søker man på dette punkt veiledning i *Råd om språk fra Norsk språkråd* (Oslo 1983), blir man tilrådet å «følge den tradisjonelle regelen og bruke objektsformen *dem* etter preposisjon», men får også vite at det ikke kan anses som «direkte galt å bruke *de* foran *som*» (s. 34). Anbefalingen i Gorgus Cowards *Riksmålsgrammatikk* (Oslo 1986, s. 118) går i samme retning: «Det hender at den adjektiviske formen brukes når det følger et ord etter pronomenet, så dette oppfattes som brukt adjektivisk: *har du spurt de der?* Især er dette tilfellet i forbindelse med et etterfølgende *som*: *jeg spurte de som sto på hjørnet*. I begge disse tilfeller kan vi tenke til et substantiv: *har du spurt de (guttene) der?* *jeg spurte de (guttene) som sto på hjørnet*. En bør foretrekke *dem* i disse setningene: *har du spurt dem der?* *jeg spurte dem som sto på hjørnet*. Men bruk av *de* i det siste eksempelet bør ikke regnes som feil.»

Tendensen til å erstatte avhengighetsformen *dem* med *de* i setninger som *jeg spurte de som sto på hjørnet* synes å være gammel. *Norsk riksmålsordbok* nevner den (bd I, sp. 593) og gir litterære eksempler fra annen halvdel av 1800-tallet: «ofte brukes, også litt., subjeksform for avhengighetsform når det umiddelbart etterfølgende relativpron. er subj. i sin setn.: *han fik uddele af den daarligste sæk samt af de, der vare at bortsortere som bedærvede* (Jonas Lie); *gi plads for de, som yngre er* (Ibsen)».

Hva er grunnen til at språkbruken er såpass ustø i slike tilfeller? Skyldes vaklingen den omstendighet at «dialektene har bare én form», slik *Råd om språk fra Norsk språkråd* vil ha oss til å tro? Som forklaring blir vel dette for enkelt. Det påfallende er jo nettopp at ikke så få språkbrukere som aldri ville falle på å skrive annet enn *jeg kjenner dem* – og selvfølgelig også *jeg kjenner ham* og *jeg kjenner henne* – godt kan tenkes ikke bare å si, men også å skrive *jeg kjenner de som bor der*, ja til og med (når naturen går over opptuktelsen!) *jeg kjenner han / hun som bor der*. Dette tyder på at det stikker det noe mer under enn bare en usikkerhet forårsaket av interferens fra talemål som ikke skjelner mellom subjeks- og objektsform.

⇒ Så lenge man holder seg innenfor sitt morsmåls horisont, er alt på en måte selvsagt, iallfall for den ureflekterte språkbruker. Kommer man derimot i den situasjon at man må overføre en tekst fra morsmålet til et annet språk, hender det at man ser tingene i et annet lys. Finn-Erik Vinje diskuterer i *Kompendium i grammatisk analyse* (Oslo 1970, s. 106) hvilke ledd det er naturlig å oppfatte som henholdsvis subjekt og predikativ (predikatsord) i de to setningene (1) *Frøken Pettersen er Nordens skjønneste kvinne*, (2) *Nordens skjønneste kvinne er frøken Pettersen*. Hans konklusjon, nemlig at førsteleddet bør anses som subjekt i begge setninger, slik at *frøken Pettersen* i setning (2) sies å være predikativ, virker ikke urimelig innenfor en germansk-romansk språkhorisont, der ingen formelle kjennetegn gjør det mulig å avgjøre hva som er predikativ, og hva som er subjekt. Prøver man imidlertid å oversette eksempelsetningene til polsk, viser det seg at *frøken Pettersen*, enten hun plasseres først eller sist i setningen, må være subjekt og følgelig stå i nominativ, mens leddet *Nordens skjønneste kvinne*, uansett plassering, må være predikativ og følgelig stå i instrumentalis. Den faktiske språktilstanden i polsk underbygger dermed hva Otto Jespersen resonnerer seg frem til i *The Philosophy of Grammar*: «it seems natural in such cases to take the proper name as the more special and therefore as the subject» (sitert etter Vinje op.cit.).

La oss nå gjøre det eksperiment å oversette til tysk, engelsk og polsk noen setninger av den typen vi drøftet ovenfor, dvs. setninger der et 3. persons pronomen som er direkte objekt eller styrelse til en preposisjon, etterfølges av relativet som (et foranstilt * markerer at setningen er ugrammatisk):

- (1a) *Jeg har snakket med dem / de som var til stede*
 (1b) *Ich habe mit denen gesprochen, die anwesend waren*
 (1c) *I've talked to those who were present*
 (1d) *Rozmawiałem z tymi, którzy byli obecni*
- (2a) *Jeg kjenner ham / han som skrev det*
 (2b) *Ich kenne den / den Mann, der es geschrieben hat*
 (2c) *I know the man / the person who wrote it*
 (2d) *Znam osobę, która to napisała*
- (3b) **Ich habe mit ihnen gesprochen, die anwesend waren*
 (3c) **I've talked to them who were present*
 (3d) **Rozmawiałem z nimi, którzy byli obecni*
- (4b) **Ich kenne ihn, der es geschrieben hat*
 (4c) **I know him who wrote it*
 (4d) **Znam jego, który to napisał*

Som vi ser, må de personlige pronomenene ved overføringen til tysk, engelsk og polsk gjengis enten med demonstrative pronomen eller med andre konstruksjoner (substantiver). Forsøk på «ordrett» oversettelse (3b,c,d og 4b,c,d) resulterer uvegerlig i ugrammatiske tyske, engelske og polske setninger. Årsaken til dette er at de norske personlige pronomenene – ikke bare *de / dem*, som ifølge grammatikker og ordbøker kan være både demonstrativt og personlig pronomen, men også *han / ham* og *hun / henne* – blir brukt påpekende på en måte som ikke er mulig i tysk, engelsk og polsk. I setningen *jeg har snakket med dem som var til stede* henviser ikke *dem* til personer som allerede er nevnt, slik det gjør i setningen *Ola og Kari er her – jeg har snakket med dem*. Først den etterfølgende relativsetningen gjør det klart hva *dem* refererer til. Det er i den slags tilfeller den moderne språkfølelse tillater at pronomenet settes i subjektform, selv om en slik språkbruk – spesielt ved *han* og *hun* – strider mot all skolelærdom.

En oversikt over hvordan 3. persons personlige pronomen i trykksterk stil-ling faktisk fungerer i norsk i dag, kunne kanskje se slik ut (*hun* er brukt som eksempel, siden forskjellen mellom subjektform og oblikv form her blir særlig tydelig):

- A. Med anaforisk (bakoverpekende) henvisning:
- 1) normal bruk: *Jeg liker ikke Eva. Hun er alltid så negativ*
  - 2) gjenopptagende: *Eva, hun skal nå alltid finne noe å kritisere*
  - 3) etterhengt uthevende: *Eva er nå alltid så kritisk, hun*
  - 4) i utbrytning: *Det var hun / (sj.) henne som sa det!*
- B. Med kataforisk (fremoverpekende) henvisning:
- 1) foregripende: *Hun er nå alltid så kritisk, Eva*
  - 2) påpekende-individualiserende:
    - a. foran relativet som: *Ser du henne / hun som sitter borte ved vinduet?*
    - b. foran preposisjonsuttrykk: *Snakk med henne / hun i kassen*
    - c. foran fellesnavn i best. form: *Ring til Eva, hun / henne (?) hjemmehjelpen du vet*
    - d. foran egennavn: *Jeg traff hun Eva fra sekretariatet i dag*
    - e. foran *der / her*: *Kjenner du hun der?*

Et søk med Google i februar-mars 2003 etter diverse forbindelser av typen «[preposisjon] + [pronomen i 3. person] + som» på norske nettsider gav følgende antall treff: *med dem som*: 5.660; *med de som*: 7.959; *med henne som*: 274; *med hun som*: 121; *til dem som*: 17.000; *til de som*: 30.300; *til henne som*: 268; *til hun som*: 173; *om henne som*: 138; *om hun som*: 130. (Tallene må tas med adskillige klyper salt, for søket, som ikke tar hensyn til skilletegn, er for vidmasket til å skille ut irrelevante treff, f.eks. *han konfererte med henne som med en kamerat*; *når jeg herjer med henne som verst*; *hva har hun egentlig holdt på med, hun som var ...*)

Nedenfor følger et utvalg autentiske belegg med *hun* (sitatene er hentet fra nettet og ikke kildefestet:)

(i) *med hun som*:

- a. *Det var jo triste greier med hun som døde av kreften sin*
- b. *Da flyttet jeg sammen med hun som nå er min kone*
- c. *Hva med hun som ikke kan sitte stille i mer enn ti minutter*
- d. *Jeg hadde en radioseanse med hun som nå har blitt kulturminister*
- e. *Du er på fornavn med hun som tar imot pizza-bestillingene*
- f. *Møtet med hun som ble min viktigste støttespiller*

(ii) *om hun som*:

- a. *Har du hørt om hun som ikke fikk spille gitar fordi faren var streng*
- b. *Fortsatt snakkes det nedlatende om hun som aldri ble gift*
- c. *Historien om hun som skulle ha blitt Sveriges neste statsminister*
- d. *Selvfølgelig handler det om individet, om hun som tåler og han som ikke tåler*
- e. *Den vakre sangen om hun som ventet i 20 år på mannen som omkom på sjøen*

(iii) *med hun der*:

- a. *Du kan ikke jobbe sammen med hun der*
- b. *Man vet jo aldri med hun der*
- c. *Jeg har sett et par episoder med hun der dommeren i Connecticut*
- d. *Jeg vil gjerne bli brevvenn med hun der naken-hud-damen*
- e. *Nico skal på fest med hun der finske*

Selv om Gunnar Reiss-Andersen neppe hadde skrevet *Glem aldri hun du aldri møtte* istedenfor *Glem aldrig hende du aldrig møtte* hvis han hadde levd i våre dager, bekrefter materialet på norske nettsider at bruken av subjektsform av 3. persons pronomen hvor man skulle vente oblikv form, i dag er meget utbredt. Det gjelder ikke bare for *de / dem*, der denne praksisen synes å nyte en viss motvillig aksept, men også for *han / ham* og *hun / henne*, hvor utskiftningen av avhengighetsformen med subjektsformen kolliderer med alt som har vært god latin i ordbøker, grammatikker og språkrådgivning.

Ser man instrumentelt på dette, viser det seg at subjektsformen i visse tilfeller kan forebygge en potensiell tvetydighet. I setningen *det finnes en egen bok om henne som heter «Sol av Isfolket»* (funnet ved søk på forbindelsen *om henne som*) kan relativet henviser enten til *bok* (dvs. *det finnes en egen bok om henne, og den heter «Sol av Isfolket»*) eller til *henne* (dvs. *det finnes en egen bok om den kvinnen som heter «Sol av Isfolket»*). Erstattes *henne* med *hun*, blir setningen entydig (men for enkelte kanskje ugrammatisk): *det finnes en egen bok om hun som heter «Sol av Isfolket»*.

Tar vi utgangspunkt i inndelingen i skjemaet ovenfor, kan vi antagelig si at objektsformen fremdeles bør foretrekkes fremfor subjektsformen i B2a, og vel også i B2b, iallfall i normalprosa. Subjektsformen er imidlertid i våre dager så utbredt – ikke bare i B2b, men også i B2a – at det sannsynligvis er få språkbrukere som reagerer på den, selv når de møter den i skrift.

⇒ Som nevnt i foregående ekskurs avgrensers *Norsk riksmålsordbok* i artikkelen om *de* bruken av subjektsform for avhengighetsform til tilfeller hvor «det umiddelbart etterfølgende relativpron. er subj[ekt] i sin setn[ing]». Denne innskrenkningen synes ikke å ha ikke gyldighet for *usus* i dag (jf.

internetteksempler som disse: *en type skurtreskere som minner litt om de som vi hadde i Norge for noen år siden; strømningsforhold som minner om de vi har simulert ovenfor*), og den kan også for eldre språktrinns vedkommende muligens oppfattes som et forsøk på gjøre et grammatisk besværlig fenomen mer salofähig ved å fremstille det som en art kasusattraksjon – m.a.o. en form for språklig kortslutning som forekommer i de beste familier, f.eks. i klassisk latin. Et interessant enkeltstående eksempel fra nettet hvor det differensieres mellom *hun* og *henne* som postulert i *Norsk riksmålsordbok*, er imidlertid dette: [...] *om henne jeg har såra, om hun som såra deg*.

I B2c, som er en utpreget muntlig konstruksjon, føles subjektformen i dag kanskje mer naturlig enn objektformen, slik denne sistnevnte er brukt i eksemplet [*hun*] *begyndte at spørre mig ut om Stine, hende piken som tjente her før* (Heiberg). I B2d (med trykksterkt pronomen) må objektformen nå antas å være nærmest utelukket, og også i B2e torde den være ytterst uvanlig. På dette punkt er det åpenbart skjedd en endring i løpet av de siste hundre år (skjønt allerede Jonas Lie kunne i 1880-årene skrive: «*Hun der kaprer de mig ikke så let,*» *hviskede kanoneren; han pegte med piben efter Sara*). Coward, som i sin *Riksmålsgrammatikk* ennå så sent som i 1986 rådet leserne til å foretrekke konstruksjonen *har du spurt dem der?* fremfor *har du spurt de der?*, fulgte åpenbart et kart som ikke lenger stemte med terrenget. Sannsynligheten for at en riksmålstalende nordmann i våre dager vil si *har du spurt dem der?* (idet han med et nikk eller en håndbevegelse antyder hvem han sikter til), må bedømmes som forsvinnende liten.

Vender vi blikket ut over Norges grenser, til vårt søsterspråk i syd, ser vi at norsk og dansk fra et felles utgangspunkt har utviklet seg forskjellig hva angår den demonstrative bruken av personlige pronomen. Mens talt (og langt på vei også skrevet) norsk tenderer mot å generalisere subjektformen, gjennomfører talt (og til dels skrevet) dansk avhengighetsformen: *Ham, der sidder der, er brudgommen*. Når Hamsun et sted, i strid med både grammatikken og alminnelig norsk språkbruk, skriver *En af Negrene, ham som vi kaldte Doktoren, var ogsaa hæftig forelsket i hende*, skyldes det høyst sannsynlig dansk påvirkning, ikke kasusattraksjon. Derimot torde det være mer tvilsomt om det bør skrives på danskenes konto at man i enkelte engelske dialekter (men ikke standardspråklig!) kan si *Him as did that, ought to be punished*.

Forskjellen mellom dansk og norsk trer klart frem også hvis vi går ut over det som er emnet for betraktningene ovenfor, nemlig den kataforisk-demonstrative bruken av 3. persons personlige pronomen, og isteden ser på forholdet mellom subjekt- og objektform av 1., 2. og 3. persons pronomen i utbrytninger, dvs konstruksjoner av typen *det er jeg som [...]*.

Et Google-søk på norske nettsider 5. mars 2003 gav 304 treff for *det er du som bestemmer* og bare 3 for *det er deg som bestemmer*. Ved tilsvarende søk på danske og svenske sider ble det funnet følgende forekomster: (dansk) *det er dig, der bestemmer* 457, **det er du, der bestemmer* 0; (svensk) *det är du som bestämmer* 726, **det är dig som bestämmer* 0. Mens dansk bare har objektform, og svensk bare har subjektform i denne typen setninger, synes norsk altså å befinne seg i en mellomposisjon, skjønt langt nærmere svensk enn dansk.

Også svensk bruker imidlertid, i likhet med norsk, objektform av pronomenet når det umiddelbart etterfølgende relativpronomen er objekt i sin setning: *det är henne som jag har känt allra längst; det er henne som jeg elsker* (som oftest utelates da *som*, spesielt i norsk: *det er henne jeg elsker*).